

Recensio

Evangelische Theologie 76. évf., 2016/2

ISSN 0014-3502, 80 old.

Gerd Theißen (Heidelberg): „*Gestorben für uns.*“ *Kritik eines kirchlichen Grundlagentextes* („Meghalt értünk.” Egy egyházi alapírat bírálata). A szemlézett folyóirat vezető cikkét maga a vitairat szerzője minősíti állásfoglalásnak. Eredetét egy heidelbergi akadémikuskörben megtartott referátumból veszi, miután a Német Evangélikus Egyház (Evangelischen Kirche in Deutschland – EKD) nyomtatásban tette közzé hivatalos tanítását: *Für uns gestorben. Die Bedeutung von Leiden und Sterben Jesu Christi. Ein Grundlagentext des Rates der Evangelischen Kirche in Deutschland (EKD)*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2015). Gerd Theißen személyes köszönete, amelyet a beszélgetőpartnerekhez intézett, lényeges üzenetet hordoz: „Világossá tették számomra, hogy mi, teológusok olykor éppúgy elbeszélünk keresztyén hittársaink feje felett, mint ez az EKD-alapírat.” A vitairatnak szánt tanulmány bevezetőjében a szerző Rudolf Bultmannat idézi, aki emberalkotta képzetként kezelte a helyettes áldozatról szóló újszövetségi tanítást. („Az, hogy egy emberré lett isteni lény bűnhődik az emberek vétkei miatt, nem egyéb, mint primitív mitológia.” Ld. Bultmann, Rudolf: *Neues Testament und Mythologie. Das Problem der Entmythologisierung der neutestamentlichen Verkündigung*. In: uő: *Offenbarung und Heilsgeschehen*. BEvTh 7. Chr. Kaiser Verlag, München 1941, 27–69.) Sajnálattal állapítja meg, hogy

az alapírat a 15. században élt Socinus-ra sem hivatkozik, aki szerint Istennek teljes szabadságában áll mindenkinek megbocsátani anélkül, hogy rá lenne utalva valakinek a helyettes áldozatára (Faustus Socinus: *De Jesu Christo Salvatore*. 1578). Tehát az EKD tanítása olyan helyzetben született, amikor hitünk egyik alapvető kincse, a „pro nobis mortuus est” már rég megüresedett a keresztyének széles körében. Gerd Theißen számára az okozza a problémát, hogy a Jézus helyettes haláláról kidolgozott dokumentum figyelmen kívül hagyja az ehhez hasonló képzetek meglétét és felsorolását. Azt ugyan elismeri, hogy a helyettes elégtételről szóló egyházi tanítás mély teológiai igazságot hordoz, viszont hangsúlyozza, hogy ez a képzet nem egyedülálló a maga nemében, és mint emberi konstrukció egy sorban áll többi hozzá hasonlóval. A felkarolt képzetet ellentmondásosnak ítéli, mivel a jelenkori egyházi beszédmód az erőszak meghaladására törekszik, és az a célkitűzése, hogy az erőszakot a szeretet parancsa mögé utasítsa, s a haraggal szemben a megbocsátást hangsúlyozza. Ugyanis ellenkező esetben az erőszak fog elhatalmasodni még akkor is, ha azt szent dicsfény veszi körül: az Ószövetségben a bűnbak, az Újszövetségben pedig Jézus Krisztus az áldozat, aki még az ellenség iránti szeretetet is hirdette. Az EKD alapíratának bevezető szövege nem mellőzi ezt a momentumot,

amikor megfogalmazza: „Nem az erőszak legitimizálása a célunk, hanem annak legyőzése a megbocsátás és a szeretet által.” (14. old.) Az új keletű egyházi tanításnak abban a pontban ad igazat, ahol az a Rómaiakhoz írt levelet értelmezi: a keresztség által Krisztus halálával azonosulunk, és ez csakugyan utal arra, hogy a vétekadósságot át lehet ruházni (93. old.) Ilyen értelemében Jézus Krisztus halála valóban engesztelő áldozat. Azt viszont kiemeli, hogy az Újszövetségben nem a halál, hanem a halál feletti győzelem képezi az üdvösség alapját. Gerd Theißen azt is hiányolja, hogy az EKD alapiratának történeti része Petrus Abaelardus tanítását sem említi meg, miközben bőven esik szó benne Canterburyi Anselmusról, aki jogi oldalról közelítette meg a kérdést, a kortárs teológusok közül pedig a Jürgen Moltmann maradt ki, aki azt a gondolatot mélyíti el, amely szerint az Atya is részt vett Jézus Krisztus szenvedésében. Gerd Theißen úgy véli, hogy senki sem terhelhet magára idegen vétet, Isten haragja pedig emberi elképzelés, és így a bűn feltétel nélküli elutasítására tekint. (Itt meg kell jegyeznünk, hogy amennyiben az Isten bűn miatti haragja nem lehet valós, akkor mennyire valós nála az ember megszentelődésének akarása?) A bírálat azt tekinti az irat pozitívumának, hogy magasra tartja az egyház egyik sarkalatos tanítását, és azt hangsúlyozza az evangéliumi egyházak megszólásával szemben, hogy az evangélikus egyház hitének veleje Jézus Krisztus helyettes áldozata. Theißen élcelődve összegez az általa kiszűrt hiányosságok felsorolás, után: az alapirat témája ugyan „meghalt mindnyájunkért”, vi-

szont az engesztelő áldozat érthetősége alapján „nem iratott mindnyájunknak”. (Megítélésem szerint ezen írás, de az ezt követő esetében is elkelve az a megszokott figyelmeztetés, amelyet adott esetben műsorok és filmek előtt szoktak feltüntetni: „18 éven felülieknek!” Más szóval: A *Református Szemle* felnőtt olvasóinak!)

Matthias Zeindler (Bern): *Sühne für Gottes Zumutungen? Zu einer neueren Diskussion um den Opfertod Jesu (Engesztelés Isten pimaszságaiért? Hozzászólás a Jézus áldozathalála körüli újabb vitához)*. A szerző, akinek egyik könyve magyar fordításban is megjelent *Az ítélő Isten. A keresztyén hit egyik nélkülözhetetlen eleméről* címmel (ford. Gromon András, Kálvin Kiadó, Budapest 2005; eredeti kiadása: *Gott der Richter. Zu einem unverzichtbaren Aspekt christlichen Glaubens*. Theologischer Verlag Zürich, 2004), ebben a tanulmányában Ottmar Fuchs és Magnus Striet sajátos nézetei mellett, illetve ezek ellen érvel. Idéz azoktól a szerzőktől, akik megbotránkoztatónak tartják a bűn és a szenvedés jelenlétét, elhúzódó pusztítását a történelemben, akik mindkettőért a teremtő Istent teszik felelőssé. Ha ő tényleg Isten, akkor nincs szüksége arra a kíméletre, amelyet az emberi megoldások és magyarázatok igényelnek. Ezért ők úgy vélik, hogy Isten Fia a világban megengedett szenvedésért és a megígért tökéletes újjáteremtés beálltának késése miatt is bűnhődött a kereszten. Azt állítják, hogy gondolataikat a kérdező ember, valamint a megkérdezett Isten nevében teszik fel. Zeindler nem ért egyet Ottmar Fuchs és Magnus Striet teológusokkal, akik úgy tartják, hogy Isten a bűn szerzője, sem pedig

abban, hogy Jézus Krisztus szenvedésében és halálában csak Isten erőtlensége mutatkozott meg, ugyanis ennek ellenetmond a Jézus Krisztus feltámasztásának ténye. Végül elutasítja azt a gondolatukat, hogy a szenvedés kitörőhetetlen tény lenne, hiszen éppen a kereszthalált követő esemény mutatja, hogy egy nagyobb hatalom jut érvényre a pusztító hatalom felett.

A heidelbergi rendszeres teológus, Heike Springhart tanulmánya, amely a „... *wie auch wir vergeben unseren Schuldigern...*“? *Zu einer theologischen Lehre von der Vergabung* („...amiképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek?”) Hozzászólás a megbocsátásról szóló teológiai tanításhoz) címet viseli, kettős kitekintésű. Figyelmét egyrészt a római egyházban támadt vitára (J. B. Metz, H. Tüek, O. Fuchs), másrészt a közéletre irányítja, és az auschwitzi megsemmisítőtáborban bűnrészessé vált náci katona személyes vallomásával indít, amely a lüneburgi törvényszéken hangzott el: „Nem kértem bocsánatot vétkem miatt. Saját felfogásom alapján kizárt dolog az Auschwitzban és másutt elkövetett gazságok dimenziójához mérhető bocsánatkérés. Megbocsátást csak az én Uramtól és Istenemtől kérhetek.” (Részlet a 2015. július 1-jén lezajlott tárgyalás iratanyagából). A szerző négy kérdéskörre szorítkozik a nagy nyilvánosságot kapott per kapcsán. Ki a bocsánatkérés címzettje? Képesek-e megbocsátást gyakorolni azok a személyek, akiket tönkretettek a bűnök szövevényei? Kinek van mandátuma a megbocsátásra? És végül: miként írható le, illetve érthető meg az Isten megbocsátása és az emberek megbocsátása közötti kapcsolat.

Bárhol és bármikor beszélünk a megbocsátásról, illetve a mindenhol és mindenkor megtörtént bűnről, valódi tettes-áldozat viszonyról lehet beszélni. Heike Springhart Luther gondolatait idézi a szabad akaratról, s a megigazulás abszolút, az embertől független és egyetemes jellegét hangsúlyozza, viszont ugyanúgy kiemeli a tettes-áldozat legszorosabb kapcsolatát, a bűn komolyságát. A fejtegetésekben utal még a római katolikus és az evangélikus egyház *közös nyilatkozatára* a megigazulásról (1999. október 31.). Heike Springhart arra figyelmeztet, hogy a megigazuláshitnek nem kell átlesnie az elvtelen megbocsátási lázba, mert ez esetben elvész a vétkek súlya: vagy olyan módon, hogy a tettes-áldozat szereprendszerben az áldozat megmarad kárvallottnak; vagy pedig azáltal, hogy a könnyed megbocsátás túlteszi magát a vétkek komolyságán. (Mennyire leleplező e megvilágítás a rendszerváltás utáni szerecsenmosdatások összefüggésében!)

Rebekka A. Klein (Rostock, Halle, Wittenberg): *Einheit im Geist? Anfragen an die theologischen Entwürfe von Tillich und Pannenberg* (Egység a Lélekben? Kérdések Tillich és Pannenberg teológiai felvetései kapcsán). A szerző G. Agamben, J. L. Nancy és R. Esposito „tartozni valahova vagy világpolgárnak” lenni közösségfilozófiájának eredményeit vizsgálja újszövetségi látószögéből, amely szerint a gyülekezet fölébe emelkedik a nemzeti-társadalmi hovatarozásnak. Értekezését az *Ágostai Hitvallás* 7. fejezetének felfogásával indítja, amely úgy szól a közösségről, mint amely az egységbe ágyazódik. A két jeles rendszeres teológus, Paul

Tillich és Wolfhart Pannenberg téziseinek ismertetése mellett P. Neuner, M. Riedel, J. Krucina nézeteit és J. Derida gondolatait is idézi. Pannenberg megállapítása szerint a személyes hit mindig megvalósuló és állandóan változó. Természete szerint folytonosan eltűnik, és újra meg újra megjelenik. Ennek megfelelően az egyháznak mint lelki közösségnek is sajátja a latens identitás. A Tillich idevágó nézeteit feldolgozó szaktudósok közül a szerző J. W. Mödlhammer, F. Mieke és Chr. Danz munkáira is hivatkozik, akik Tillich *Systematische Theologie* című főművét vizsgálták, különös tekintettel az ekkleziológiai részre. Wolfhart Pannenberget szintén foglalkoztatta Paul Tillich tanítása, s így azt vitatja, hogy létezne külön történeti és külön eszkatologikus kegyesség, s ennél fogva rejtett egység. Pannenberg szerint Isten népe a Lélek által adott egységet Krisztusban éli meg. Rebekka A. Klein arra a következtetésre jut, hogy jóllehet a két nagy tanító nézetei nem fedik egymást, egy dologban mégis egyetértenek: a *communio* egysége fölötté van a társadalmi-politikai valóságnak.

Ruth Conrad (Tübingen): *Wie predigen wir dem „akademischen“ Menschen? Einsichten und bleibende Anfragen der liberalen Theologie* (Hogyan prédikálunk az „akadémiai hallgatóságnak? A liberális teológia meglátásai és fennálló kérdései). A tanulmány szerzőjének lábjegyzetéből arról szerzünk tudomást, hogy írása egy előadás szerkesztett változata, amely egyetemi lelkészek előtt hangzott el Majna-Frankfurtban 2015 novemberében. Értelemszerűen a német egyetemek polgárainak igényeire és elvárásaira összpontosított, amelye-

ket a felső középosztálybeli származásuk határoz meg, és előadását a következő kérdéssel indította: Mi jellemzi a felső középosztály vallási beállítottságát, és ebből adódóan milyen kapcsolópontok kínálkoznak a prédikációkat hallgató felső középosztály esetében? A 19–20. század fordulója táján a liberális teológia a modern prédikációt emelte programjába. Németországban az I. világháború kitörése idején csaknem 80 000 egyetemi hallgatót tartottak nyilván. A. von Harnack egyenesen a „nagyüzem” kategóriába sorolta országa egyetemeinek és főiskoláinak világát. A prédikációtan tekintetbe vette a valláslélektant, a szociológiát, és ezeknek segítségével remélte elérni a prédikált üzenet célba érkezését. Ruth Conrad az akkori fáradozást a mai hallgatóság szem előtt tartásával gondolja újra. Hogy az akadémiai ember mitől „modern” vagy „ultramodern”, ezt a szerző a liberális homiletika szövegéből határozza meg Friedrich Niebergallt híva segítségül. Nála az akadémiai képzésben résztvevők jellemzése lélektani, értékelméleti alapon történik, nem pedig szociológiai és szociálfilozófiai úton, és ezért a felsőbb társadalmi rétegekből származó személyeket tekinti valóban modern embereknek. Ők azonban vallásilag túlságosan individualisták, amit Niebergall fel is ró nekik, mivel attól tart, hogy ennek következtében névleges keresztyénekké válnak. A tanulmány szerzője az egykori heidelbergi professzor, Friedrich Niebergall teológiai és homiletikai látását szembesíti kortársaink, O. Baumgarten és H. Bassermann tanításával, akiknek véleménye már nem annyira elítélő, és két

további részben tárgyalja a mai főiskolások elé vihető prédikációk kérdését. Itt a liberális teológia időtálló meglátásait és eredményeit veszi számba T. Braune-Kriekau és D. Kräbisch írásai alapján, amelyek *Vom Sinn der Not* címmel fognak megjelenni. Ruth Conrad úgy értékeli, hogy a homiletikának és a társadalomtudománynak központi szerepet kell biztosítani, és semmiképpen sem szabad szem elől téveszteni az akadémiai gyülekezetek tagjainak szabad mozgását az egyes tanintézetek között, vagyis azt, hogy az egyes gyülekezetek hallgatósága szünet nélkül változik, kicserélődik.

Johannes Fischer (Zürich): *Kirche und Theologie als Moralagenturen der Gesellschaft. Acht Thesen zur Rolle der Moral in öffentlichen kirchlichen Stellungnahmen zu ethischen Fragen* (Egyház és teológia mint a társadalom morálügynöksége. Nyolc tétel a morál szerepéről az etikai kérdésekre vonatkozó egyházi nyilvános állásfoglalásokban). A szerző hosszú éveken át volt az EKD közéleti felelőség kamarájának tagja, és így szaktudósként nyújt eligazítást az etikai természetű válaszadáshoz, illetve az etikai töltetű állásfoglalásokhoz. A tudomány és a civilizáció haladásának állomásain újra és újra felmerülnek a morális kérdések, és az egyháznak, illetve a teológiának alapvető kötelessége választ adni ezekre. Ennek folyamatában Johannes Fischer két momentumot lát elengedhetetlennek. Mindenekelőtt az etika értelmezését tartja feltétlenül szükségesnek, az így megismert alapon pedig az etika alkalmazását az előállt kérdésre, természetesen nem elvontan,

hanem a fennálló társadalmi és politikai közegre alkalmazva. Abból a megállapításból indul ki, hogy a mi európai morálfogalmunk a zsidó-keresztyén hagyomány humuszában gyökerezik. Így beszél egyrészt törvénytörésmorálról, másrészt pedig szeretetmorálról. A jelenbeli népvándorlással is példálózik, amellyel napról napra szembesülünk, és megjegyzi, hogy a korábbi vallási hitcsatákat mára a morális hitcsaták váltották fel. (Csakhogy e téren fennáll néhány kirívó cáfolat is, lásd például a terrortámadásokat és a jelenbeli keresztyénüldözéseket). Az evangélikus egyház állásfoglalásait megnyilatkozásait a szeretetmorálnak kell meghatároznia, és ennek kifejezetten kell jeleznie, hogy ez az egyház hangja, valamint még ezt is: a híveknek minden okuk megvan arra, hogy életüket és cselekvésüket egyházuk állásfoglalásához igazítsák. Érdekes, hogy Johannes Fischer bőven kifejti az egyes tételeket, viszont a VIII. tételnél nem így jár el, és arra int benne, hogy az egyház vezető hatáságai olykor megkérdőjelezhető szerepet szánnak a morálnak, különösen a társadalmi és politikai vitákhoz való hozzászólásaikban. Johannes Fischer írása voltaképpen egy korábbi vitaindító szövegének kibővített változata, amelyet Eisenachban 2015. szeptember 16–18-án mondott el bevezetőként az Egyházvezetés és Tudományos Teológiai Konzultáció XVII. szimpóziumán a címben jelölt témában.

Balogh Béla